

Prazgodovinska podoba Slovenije

O kontinuiteti naseljevanja slovenskega prostora

Naša razmišljanja o zgodovinskih formacijah v prazgodovini in njihovih vplivih na poznejši čas na danes slovenskem ozemlju so nujno odvisna od stanja raziskav, ki so v nasprotju z zgodovinskimi obdobji še dosti bolj odprta, nezaključena. S tem mislim predvsem na nove vire, ki v prazgodovinski vedi še vedno neprimerno močnejše pritekajo in utegnejo še bistveno spremeniti podobo posameznega obdobja. To velja v Sloveniji še posebej za obdobja pred železno dobo. S tega vidika je treba tudi presoјati naš prikaz, ki na tem omejenem prostoru ostaja nujno le skica.

Začeti moramo z geografsko danostjo našega slovenskega prostora. Ta je znana in je ni treba na široko opisovati. Njegova glavna značilnost je prehodnost. Geografi ugotavljajo, da so Ljubljanska oz. Postojnska vrata najlažja pot iz Podonavja v Italijo vse od Carigrada do Marseilla. Druga pot vodi ob robu Vzhodnih Alp iz Srednje Evrope na Jadran. In seveda obratno, kar je bilo v prazgodovini še pomembnejše. Druga geografska značilnost je nehomogenost. Na našem prostoru se stikajo Alpe, Panonska ravnina, Dinarski kras in Sredozemlje, ki so pomembne evropske geografske enote. Vse to je seveda tudi vzrok razbitosti našega prostora v geomorfološki, geološki in klimatski podobi. Ločujoči geografski elementi so torej močnejši od povezujočih. To je pomembno še posebej za primitivne družbene formacije, kar prazgodovina gotovo je. Naše ozemlje ni bilo nikoli središče velikih političnih formacij. Podobno velja tudi za kulturne formacije. V prazgodovini pa so prav kulturne formacije (govorimo o kulturnih provincah, kulturnih skupinah) tudi edine zgodovinske formacije, ki jih lahko danes ocenjujemo. Vse pomembne formacije so nastale zunaj našega ozemlja. V prazgodovini je bilo to Sredozemlje, Podonavje in Italija.

Naše prehodno ozemlje jih je vselej registriralo. Bilo je enako občutljivo, ko so prodirali kulturni vplivi iz Panonije in Podonavja na zahod in

severozahod, ali pa ko so se krepile sredozemske in jadranske kulture, prodirale proti severu po Jadranu oz. iskale poti čez naše ozemlje na vzhod in severovzhod.

Ta višji kulturni svet je prihajal do nas različno. Lahko je bil že močno razredčen in ni pognal lastnih korenin in niti ni oplodil že obstoječih lokalnih kultur. Drugič pa je naše ozemlje vplive iz vsakokratnih kulturnopolitičnih centrov sprejemalo, jih na svojem prostoru presnavljalo in samostojno oblikovalo ter tudi posredovalo naprej. V tem primeru so se na našem prostoru oblikovale samostojne kulturne skupine, kulture z lastnim imenom. Te nam dajejo danes širše možnosti, da jih opazujemo v njihovem nastajanju, rasti in propadu. Že s tem, da so na tako heterogenem prostoru take samostojne skupine sploh nastale, govori o njihovi moči. In zanimivo je, da so nastale praviloma v osrednji Sloveniji, bivši Kranjski, kar je seveda poučna vzporednica za našo poznejšo zgodovino.

V prazgodovinskem času je za nas posebej pomemben panonsko podonavski prostor, ki po Donavi posreduje tudi dosežke kavkaško-črnomoških kultur, po vardarsko-moravski dolini pa vplive vzhodnega Sredozemlja. Na drugi strani pa po zgornjem Jadranu sprejemamo kulturni svet z obal Grčije in Italije.

Upoštevati pa je treba prav tako notranje alpske povezave, ki povezujejo naše ozemlje po alpskih poteh daleč na zahod in na sever. Na videz neprehodne alpske poti se vedno znova kažejo kot presenetljivo močna vez. Prav tako je naše ozemlje neposredno povezano z Dinarskim krasom in povezuje jugovzhodne Alpe z balkanskimi kulturami in njihovimi ljudstvi. Po opisanih poteh pa niso prihajali le kulturni vplivi, ampak tudi njihova ljudstva. Tudi premiki ljudstev so igrali pomembno vlogo. Z njimi se je prazgodovinska arheologija mnogo ukvarjala in skušala včasih tudi neopravičeno razložiti nastanek novih kultur.

Če je torej kulturna skupina v prazgodovini izhodiščna zgodovinska enota, potem mora biti seveda tudi v središču našega zanimanja. Povednost kulturne skupine v prazgodovini pa je seveda drugačna kot pozneje, ko jih rekonstruiramo predvsem iz pisnih virov. Tega se moramo zavedati. In gotovo je povednost tudi večja, kadar lahko vsebino obogatimo tudi s podatki drugih virov, npr. pisnih ali jezikoslovnih, kar velja pogosto že za železno dobo.

Prestaviti arheološko strokovno govorico v govorico zgodovinskega oz. političnega dogajanja, kaj šele etničnega tolmačenja, je seveda tvegano, pogosto nemogoče. Prevečkrat so se taka zgodovinska tolmačenja, prav kar se tiče etničnih opredelitev prazgodovinskih kultur, njihovih selitev, njihovih povezav, npr. z indoevropskimi selitvami, pokazala neuspešna in napačna. Zato je danes prazgodovinska veda pri tolmačenju zgodovinskih dogajanj, pri etničnih tolmačenjih, vezanih zgolj na arheološko gradivo, previdna. Previdno tudi govori o selitvah. Vse bolj se zavedamo, da lahko sama arheologija ugotavlja kulturne, socialne, gospodarske, religiozne razmere, družbeno strukturo torej, ki je že posledica zgodovinskega dogajanja, lahko tudi etnične pripadnosti, ne pa samega dogajanja oz. etnosa. Do tega pa lahko pridemo le posredno, za kar so potrebne številne analize. Danes smo seveda še daleč od teh raziskav. Zato vidimo svojo nalogo bolj kot skico, iz katere naj bi bila razvidna vloga, usodna občutljivost slovenskega prostora za vse pomembne kulture časa: kdaj smo bili le obrobni prostor, zaradi svoje geografske lege celo obrobni prostor različnih kultur, ki so se srečale na našem prostoru, ga delile v različne kulturne sfere, kdaj pa je v našem prostoru nastala samostojna kultura s svojim imenom, ki je pre-

magala geografsko nehomogenost. Te kulture so danes seveda za oblikovanje slovenskega prostora še posebej pomembne.

Po teh uvodnih mislih lahko preidemo h konkretnemu pregledu zgodovinske podobe slovenskega ozemlja v prazgodovini.

Iz izbranega vidika nam o paleolitiku skoraj ne bi bilo treba govoriti. Če ga omenjam, je to zgolj zato, ker je naša prva odkrita paleolitska postaja dala ime kulturi, ki je širše značilna. Govorimo o olševien, po gori Olševi, kjer leži Potočka zijalka. Njeno odkritje je močno poseglo v interpretacijo mlajšega evropskega paleolitika. Prvič je bilo z njenim gradivom mogoče dobro opredeliti kulturno vsebino mlajšega paleolitika v Srednji Evropi (predvsem so značilne njene koščene konice) tako, da je oznaka kulture po našem najdišču opravičena. Olševien predstavlja srednjeevropsko varianto aurignaciena, kulture, s katero najbolje označujemo začetek mlajšega paleolitika. Dobro je ugotovljena tudi kronologija olševiena. Sodi v interstadial zadnje, würmske ledene dobe. S tem je olševien malo starejši kot francoski aurignacien in dobro kaže na selitev te aurignaške kulture. Prišel je z vzhoda in prodiral proti zahodu vse do atlantske obale. Naš olševien je vmesna postojanka na tej poti. Že na začetku torej ugotavljamo prehodnost našega ozemlja.

Prostor »neolitske revolucije« (nastanek poljedelstva in stalne naselitve) je Prednja in Mala Azija. Od tod tudi izredno bogati neolitik na Balkanu, ki raste skupaj z maloazijskim (anatolsko-balkanski kompleks). Te poljedelske kulture Slovenije ne dosežejo. Edini neolit, ki ga poznamo, je iz jam v Primorju in je del jadranskih neolitskih kultur, ki so v svoji najstarejši stopnji gotovo povezane z Italijo in zahodnim Mediteranom (impresso keramika). Podobno velja tudi za srednji in mlajši neolitik, kjer prav tako dalmatinsko danilsko in hvarsko kulturo le bežno poznamo iz kraških jam. Neolitik torej le skromno doseže slovensko ozemlje na njegovem zahodnem obrobju in ne razvije lastne podobe.

V bakreni dobi, v slovenski arheološki tradiciji govorimo bolj o eneolitiku, je slovenski prostor močneje odprt novostim obdobja. V Mezopotamiji in Egiptu je to že čas urbanizacije, nastanka mest, kraljestev. Govorjeno v jeziku kulture tudi nastanka pisave, mita, antropomorfnih upodobitve božanstev. Ustvarja se nova konkretna predstava o posmrtnem življenju. Ob tem se uveljavi grobni kult. Grobovi bodo kmalu postali naš najboljši vir za poznavanje časa. Začenja se uporabljati kovina, baker. Prav ta tehnična novost najbolj osvoji tudi Evropo, včasih sploh samo ta. Evropa ostaja daleč od urbanizacije, le nekateri njeni znaki v močno razredčeni obliki se pojavijo tudi tu (utrjeno naselje, grobni kult, iz katerega je vidna nova vloga moškega). V ta čas uvrščamo tudi velike premike nomadskih narodov. Eden najpomembnejših za prihodnjo Evropo je ljudstvo, ki je govorilo naš prajezik, iz katerega so se razvili tudi naši sedanji evropski jeziki. Izhodišče indoevropske civilizacije so stepska področja severno od Črnega morja, kurganska kultura s svojimi tipičnimi pokopi v jamah pod gomilo. Grobove tega tipa pa dobimo tudi v našem Podonavju. Sedaj pa je bila odkrita taka gomila, izredno dobro ohranjena in odkopana tudi daleč na zahodu, na Kupreškem polju, v jadranskem zaledju.

Če prihajajo neolitske kulture v Slovenijo z zahoda, torej iz drugega prostora, je v bakreni dobi položaj drugačen. Slovenski prostor stopi v stik z vodečimi kulturami časa in jih prevzema mnogo bolj neposredno in jih močneje uveljavi. Do naselitve — v našem primeru smemo o tem govoriti v nasprotju z neolitikom, v katerem je današnja Slovenija ostala skoraj nenaseljena, če izvzamemo nekaj skromnih jamskih najdišč — je prišlo z vzhoda, kultura je orientirana vzhodno. To so sedaj najprej zadnji od-

mevi še neolitske, a časovno že bakrenodobne lengyelske kulture v srednji Panoniji, ki jo dobimo raztreseno po vsej Sloveniji, z njo se začenja tudi naselitev Ljubljanskega barja (Resnikov prekop). V nadaljevanju se kulturna podoba spreminja v skladu z razvojem na vzhodu, tam se v času prehoda lengyelske kulture v badensko pojavi v jugozahodni Romuniji in severozahodni Bolgariji kultura Černovoda, v sosedstvu pa Boleraz kultura (njene elemente imamo tudi na Ljubljanskem barju in sedaj na Gradcu pri Mirni). To so kulture, ki jih raziskovalci tako ali drugače postavljajo v zvezo z indoevropskim fenomenom. Podobno velja tudi za nekoliko mlajšo badensko kulturo. V tem času se tudi v Sloveniji pojavijo utrjena višinska naselja, eden takih najlepših primerov je bil odkrit v zadnjem času. To je Gradec pri Mirni. V tem smislu bi smeli videti tudi v naseljih koliščarskega tipa obrambno funkcijo. Kulturo, ki jo sedaj lahko že tudi časovno diferenciramo, postavljamo običajno pod skupni pojem lasinjske kulture, ki ga je postavil S. Dimitrijević. Kultura ima svoje središče v severozahodni Hrvaški in Transdanubiji, sega pa tudi še v zahodno Slovenijo. Sodi v čas med poznim Lengyelom in Ljubljansko kulturo. Lasinjsko kulturo prav v zadnjih letih šele odkrivamo in dobiva prve oznake. Koliko ima na Slovenskem svojih posebnosti, da bi lahko govorili o samostojni kulturi, je danes še nedoločljivo.

Vsekakor velja to za naslednjo stopnjo, za Ljubljansko kulturo, ki je bila odkrita že pred dobrimi sto leti na Ljubljanskem barju v prvih sistematičnih izkopavanjih, ki jih iz našega prostora poznamo in ki jih je izvedel K. Dežman. Danes to ni več edina znana kultura na Ljubljanskem barju. Prav prva Dežmanova izkopavanja pa so odkrila samostojno kulturo, ki je stvaritev domačega prostora in je po njem dobila tudi svoje ime. Danes jo najpogosteje imenujemo ljubljanska kultura. To velja še posebej za njeno drugo časovno stopnjo, medtem ko je prva še močnejše povezana z Vučedolom oz. kulturo tega kulturnega kompleksa. Ljubljanska kultura ima sedaj svoje izrazito središče v Sloveniji. Obvlada vso Slovenijo s primorskimi najdišči, prav tako pa jo dobimo še daleč na jugu v Dalmaciji, na severu še tudi v Avstriji. Po svojem nastanku je vezana izrazito na vzhod, v svojem razvoju pa prevzema tudi zahodne elemente (kultura zvončastih čaš, Remedello), ki jih organsko vgrajuje v svoj kulturni inventar. Ljubljansko kulturo imamo lahko tako za prvo samostojno kulturno tvorbo današnjega slovenskega ozemlja. Njena razširitev govori tudi o njeni veliki moči. Računati moramo tudi, da je gosteje razprostranjena v Sloveniji sami, kot jo kaže današnja arheološka karta in da je tudi bolj raznolika. Predvsem pa niso kolišča več edini tip naselbine.

Iz ornamentalnega zaklada ljubljanske kulture je zrasel tudi posebni način okraševanja z odtisom ovitih niti — govorimo o pramenasti keramiki. Način okraševanja je značilen za zgodnjo bronasto dobo (Brd A 2) in ima še vedno širok obseg. Za tem skupnost ljubljanske kulture propade.

Kulturna podoba Slovenije, ki nasledi ljubljansko kulturo, je sedaj v polni bronasti dobi popolnoma različna, predvsem pa sedaj Slovenija ni več enotni kulturni prostor; bronastodobne kulture so sedaj v osrednji in vzhodni Sloveniji po sedanjem poznanju skromne. Naselitev je redka. Popolnoma se razlikujejo od kulture v zahodni Sloveniji. Zadnjo imenujemo kaštelirsko, ker so zanj značilna utrjena višinska naselja, gradišča, ki jih domačini v Istri in na Krasu imenujeje kaštelirje, in je del istrske kulture, povezane z zahodnim Balkanom in Dalmacijo. V materialni kulturi je predvsem značilna keramika, grobo izdelana, značilna po obliki svojih ročajev. Drugače je v osrednji in vzhodni Sloveniji, kjer imamo tako imenovano kulturo gomil, ki je povezana srednjeevropsko vzhodno. Obe kulturi sta

po svojem izvoru, po svoji razprostranjenosti popolnoma različni. Med njima skoraj ni skupnih točk. Kaštelirska kultura je zanesljivo povezana z Mediteranom. To je vidno predvsem v kamniti arhitekturi, v komplicirani strukturi vrat, kar poznamo predvsem iz Istre. Za podobno povezavo pa govori tudi najdba nekaterih nožev. Najstarejši jantar iz Istre nakazuje, da je imela kaštelirska kultura svojo vlogo v mikenski trgovini in da je bila postojanka na jantarski poti. Primorski Kras je bil, sodeč po številnih gradiščih-kaštelirjih, ki pa so slabo raziskana, gosto naseljen, nasprotno pa so srednjebronaste postojanke kulture gomil v osrednji in vzhodni Sloveniji redke.

Slovenski prostor ima torej v bronasti dobi obrobno mesto. Zgodovinsko in kulturno središče Evrope tega časa je v mikenski kulturi. Ta je vzrok razcveta bronaste dobe v Karpatih. Njeni dosežki pa so skoraj povsem obšli Slovenijo. Povezave kaštelirske kulture z Mediteranom, ki smo jih omenili, so skromnejše in drugačnega značaja. Na našem slovenskem Krasu so sploh neoprijemljive.

Mirni čas srednje bronaste dobe (Brd C-D) pa se z mlajšo bronasto dobo konča. Njegov konec označuje propad mikenske kulture v Grčiji, v notranjosti Evrope pa začetek kulture žarnih grobišč. To je kultura, ki se nenadno pojavi v velikem delu Evrope in ima zelo enotne znake. O tem priča način pokopa (mrtve sežigajo in jih ne pokopavajo več v gomilah, ampak v ravnih nekropolah z več sto pokopi), materialna in duhovna kultura. Značilni za ta čas so tudi depoji, to so skriti zakopi — največkrat kovinskega gradiva. Lahko gre za nekaj kosov, lahko pa tudi za več stotin, kar različno tolmačimo. Včasih smo videli v njih predvsem skrite zaklade, zakopane v nemirnih časih, ali zaklade potujočih trgovcev, livarjev ali obrtnikov, danes jih vse bolj tolmačimo tudi v religiozno-kulturnem smislu, kot darove, žrtve bogovom.

Ta nenadni pojav novega, s številnimi skupnimi znaki, je kar klical po zgodovinski razlagi. Ena najobičajnejših jo vidi v velikih selitvah, ki so prizadele velik del tedanjega sveta. Selitve so dobile različna imena: velika selitev, egejska (Bengtson), selitev pomorskih narodov (Kimmig), dorska, ilirska in še bi lahko naštevali. »Rezultat velike egejske selitve je bil popolna preobrazba starega sveta v etnološkem smislu,« piše Bengtson. To v veliki meri drži tako za Prednjo in Malo Azijo kot za Evropo. Na te selitve vežemo propad hetitskega kraljestva, mikenske kulture, propad homerske Troje in še mnoge druge stvari. Napis v egiptovskem svetišču Medinet Habu iz leta 1189 za časa Ramsesa III. govori o celi vrsti narodov, ki so prodrli do vrat tega svetišča in jih je Ramses III. premagal. Evropsko kulturo žarnih grobišč sta v zgodovinskem smislu skušala raztolmačiti predvsem V. Milošević in W. Kimmig. Oba govorita predvsem o dveh selitvah. Prva naj bi sodila v čas propada mikenske kulture in bila tudi njen vzrok (sredina 13. stol.), druga v čas submikenske kulture (11. stol., dorska selitev). Ker naj bi bil po Merhartu središče kulture žarnih grobišč »prostor med severnim Balkanom in Karpati« in bi morali torej tudi tu videti izhodišče selitev, je moral biti naš prostor po tej danes najveljavnejši tezi prav v središču selitev, predvsem selitev kulture žarnih grobišč v Italijo.

Kako vidimo danes stanje v Sloveniji v času kulture žarnih grobišč v tem nemirnem času med 13. in 8. stoletjem? Ali prehodno slovensko ozemlje zabeleži selitve, o katerih govorita Milošević in Kimmig, in kako?

Če smo rekli, da predstavlja Slovenija v predhodni srednji bronasti dobi področje dveh različnih kultur, moramo reči, da živi na slovenskem Krasu kaštelirska kultura naprej, skozi ves čas starejše stopnje kulture žarnih grobišč, vse do 1000, ne da bi prišlo do kakšnih večjih sprememb. Njen nor-

malen razvoj ni prekinjen. Nekaj depojev, vendar relativno malo, le skromno registrira dogajanje. Drugače je v vzhodni in osrednji Sloveniji. Tu je bila v zadnjih letih odkrita nova kultura, imenujemo jo virovitiška; tako jo je poimenovala K. Vinskijeva po žgani nekropoli v Virovitici. Predstavlja pri nas izredno zgoden začetek kulture žarnih grobišč. Prostor njene razprostranjenosti je po sedanjem spoznanju Transdanubija, severozahodna Hrvaška in severna Bosna. V Sloveniji je sedaj najbolj znana z naseljem v Dolnjem Lakošu in na Ptuju (Šolski center) in z nekaj žganimi grobovi, ki imajo v Kamniku svojo najbolj zahodno postojanko. Očitno moramo v virovitiški kulturi videti nekaj novega, kar v osrednji in vzhodni Sloveniji nadomesti prejšnjo kulturo gomil. Ker je bila odkrita šele v zadnjem času, je njeno mesto v sklopu celotnega pojava kulture žarnih grobišč še neugotovljeno. Njen začetek pa moramo videti, sodeč po slovenskih naselbinskih najdbah, že v srednji bronasti dobi. Vsekakor gre za zelo zgodnji začetek, njenega izvora pa še ne znamo razložiti. S tem pa danes tudi še ne moremo ničesar reči, koliko in kako je bilo slovensko ozemlje vključeno v prvo selitev, kot jo postulirata Milojčić in Kimmig. Že nekaj mlajše grobišče v Dobovi pa predstavlja skupaj s hrvaškimi najdišči že klasični kompleks kulture žarnih grobišč, ki ga Vinskijeva izvaja iz skupine Bayerdorf-Velatice. Številni depoji to podoba samo potrjujejo. Na prehodu v zadnje tisočletje slovensko ozemlje, razen zahodnega predela, trdno obvladujejo nosilci kulture žarnih grobišč. Njihova kultura ima svoje lokalne posebnosti, ki pa so dobro razumljive v dokaj enotnem sklopu srednjeevropske kulture žarnih grobišč.

Ta enotni svet pa se kmalu po 1000 začinja razkrajati. Novosti nastajajo zopet na jugu in vzhodu Evrope. Na jugu je to submikensko obdobje, ki ne pomeni le propada stare kulture, ampak že tudi začetek novega. V jeziku prazgodovinske govornice rečemo, da se v 11. stol. začinja v Grčiji železna doba. V 11. stol. se začinja uveljavljati železo, kot nam to kaže že dolgo znana nekropola v Kerameiku, sedaj pa tudi še številne nove odkrite. Na evropskem vzhodu pa so te spremembe najbolj vidne v Spodnjem Podonavju: v Moldaviji, severni Bolgariji pa tudi v Jugoslaviji na področju Železnih vrat, kjer izginja plastični okras in široke kanelure Gava tipa. Namesto prejšnje keramike žarnogrobišnega tipa se pojavlja žigosan okras in inkrustacija, kar vse je v zvezi s severnočrnomorskim in kavkaškim prostorom. To so nove kulture tipa Cozia, Babadag, Pšeničevo, kot jih je opredelil B. Hänsel; v jugoslovanskem Podonavju Ostrovo-Banalui in Bosut. V Srednji Evropi pa je kultura žarnih grobišč še v polnem razcvetu.

Slovenski prostor sedaj izredno občutljivo registrira novosti časa. Kot del Srednje Evrope ostaja sicer del kulture žarnih grobišč, vendar so močno zaznavne novosti tako Egeje kot Spodnjega Podonavja. Kakšna je torej kulturna podoba Slovenije po letu 1000?

Na zahodu, na slovenskem Krasu, živi kaštelirska kultura vse do tega časa. Žgane nekropole nastanejo v Istri že v 11. stoletju, v Sloveniji pa v desetem (Škocjan). Zato so mnogi raziskovalci videli v njih prodor kulture žarnih grobišč na poti v Italijo. Milojčić je prav z gradivom iz Mušje jame pri Škocjanu dokazoval svojo drugo selitev v Grčijo. To pa danes že težko zagovarjamo. Najstarejše žgane nekropole v Istri in slovenskem Primorju, pa tudi sam kulturni depo iz Mušje jame, ki je danes glavni vir za presojo časa v zahodni Sloveniji po letu 1000, kažejo nedvomno že na vplive, ki so prišli iz jadransko-egejskega prostora in ne obratno, kot je za nekatere kose še mislil Milojčić. Navedem naj le ločne fibule z dvema gumboma in najstarejše polmesečaste fibule iz ženske noše, iz moške pa železni meč iz Mušje jame, ki ima svoje odlične paralele v sami Grčiji (Lefkandi), pa tudi drugod

na obrobju Grčije. Nekoliko mlajši pa so drugi meči italskih tipov. Mediteranski vplivi so tako močni, da v zahodni Sloveniji (notranjska skupina) upravičeno začnemo železno dobo že na začetku tisočletja. Glavni vzrok za to pa je v tem, da nekropole, ki se v tem času začnajo (Škocjan), žive nato neprekinjeno v železno dobo v srednjeevropskem smislu (Notranjska 1).

V vzhodni Sloveniji, kjer imamo v tem času ruško skupino, se čutijo že močni vplivi spodnjepodonavskih kultur. Vidni so tako v okrasu kot v nekaterih tipih posod, vendar imamo skupino še za žarnogrobiščno.

Geografsko je dobro razumljivo, da osrednja Slovenija po letu 1000 dosti enakomerno sprejema pobude tako iz zahoda kot vzhoda, kar je vzrok, da lahko govorimo v tem predelu o samostojni, ljubljanski skupini. Tudi to imamo še za žarnogrobiščno.

Oznake so z vidika srednjeevropskega prostora opravičene. Ne smejo pa nas zavesti, da ne bi videli novosti, ki bodo oblikovale železno dobo. Ta razvoj se v Sloveniji sproži prej kot v Srednji Evropi.

S tega vidika bi lahko govorili o začetku železne dobe v tem času tudi v vzhodni in osrednji Sloveniji. Za ruško skupino je to vprašanje previdno postavila B. Teržan, prav tako pa bi ga smeli tudi za ljubljansko. To niti ne bi bilo tako revolucionarno, saj je to storil že M. Hoernes, prvi pisec sinteze o halštatski kulturi leta 1905. V njej namreč vključuje v svojo halštatsko kulturo vse tedaj poznane nekropole naše sedanje ruške in ljubljanske skupine, tudi notranjsko (Škocjan), in jih pravilno postavlja pred samo najdišče Hallstatt, ki je dalo obdobju ime.

Vsekakor pride v Sloveniji tega časa ob križanju stare kulture žarnih grobišč, pritiskov iz Podonavja (kimerijski fenomen) in Mediterana do novega preoblikovanja njene kulturne podobe. Rezultat je 6 novih kulturnih skupin, ki smo jih poimenovali po geografskih enotah oz. glavnih najdiščih. To so: 1. dolenjska skupina z razprostranjenostjo na Dolenjskem med Savo in Krko in v Beli krajini, 2. svetolucijska z razprostranjenostjo v dolini Soče in njenih pritokov, 3. notranjska na slovenskem Krasu in na Notranjskem, 4. koroška, 5. štajerska, v strokovni literaturi jo imenujemo tudi skupino Kleinklein-Martijanec oz. Martijanec-Kaptol po glavnih najdiščih na avstrijskem Štajerskem in Hrvaškem, kamor sega njena razprostranjenost tudi izven slovenskega prostora. In 6. ljubljanska z razprostranjenostjo na Gorenjskem, kjer živi še naprej žarnogrobiščna ljubljanska skupina, ne da bi prevzela novosti svojih močnih sosed. Živi samostojno, vendar je v zmiranju. V petem stoletju prav v ta osiromašen prostor prodira dolenjska skupina (Molnik), delno v gornjem Posavju tudi svetolucijska.

Vse našete skupine uvrščamo v jugovzhodnoalpsko halštatsko kulturo, ki je danes ustaljen pojem. Družbenopolitične enote pa moramo videti gotovo v naših regionalnih skupinah, ki smo jih našli.

Te nove skupine, ki se začnajo formirati, kot smo videli, že kmalu po letu 1000 in so nastale pod vplivom Mediterana in vzhoda, so rezultat teh vplivov. V teh skupinah se oblikuje tudi nova socialna struktura, ki je tudi nosilec novega razvoja. Ugotavljamo nastanek vodilnega sloja, ki je neposredno oprijemljiv v tako imenovanih knežjih grobovih. Njihovi pridatki so nam ne samo podoba njegove moči, ampak nam tudi pove, od kod prihaja njegova moč, iz kakšnih kontaktov se gradi in v kakšnem razmerju je do sosednjih kultur in njenih političnih tvorb. Oprema knežjih grobov — tu je seveda ne moremo podrobno opisovati — nam lepo odseva ta razmerja skozi ves čas življenja skupine. Iz nje vidimo, da so se ta razmerja tudi spreminjala, hkrati tudi dobro kažejo, kje je bila odločilna vojaško-politična moč.

In če govorimo o razmerju do Mediterana, je to sedaj srečanje dveh neenakih svetov, zgodovine in prazgodovine. Srečanje se dogaja predvsem po posredništvu italjskih kultur, ki doživljajo, čeprav znatno hitreje, v tem času isti proces. V Italiji poznamo tudi imena narodov, nosilcev tega dogajanja, Etruščani, Piceni, Umbri, Veneti so med imeni narodov, s katerimi so bili prebivalci našega ozemlja gotovo v zvezi. V teh povezavah pa se tudi jasno odkriva, koliko so bile slovenske halštatske skupine zmožne slediti razvoju v zgodovinsko družbo, govorno arheološko, v urbanizacijo.

Da upravičeno govorimo o samostojnih halštatskih skupinah, kot smo jih našli, govori tudi to, da so imele samostojen, različen kontakt z Italijo. Notranjska skupina ga vzpostavi, kot smo rekli, najprej. Vodilni sloj, ki ga označuje italjsko orožje, se pojavi že v devetem stoletju. K temu moramo prišteti še kultni depot v Mušji jami pri Škocjanu. Kultni depot ni pomemben samo zaradi gradiva, ki ga vsebuje, ampak predvsem zaradi depoja samega. Kultni depot, ki je nastajal dobrih 300 let, je tudi kraj, kamor prihajajo ljudje ne samo ene rodovne skupnosti. Je prostor zbiranja ljudstva, ki ga ne veže le krvna skupnost, ampak skupno verovanje in skupni duhovni svet, je torej zametek svetišča. Toda po letu 700 (stopnja Notranjska 3) tega vodečega sloja v notranjski skupini ne poznamo več. Tudi uporaba kultnega depoja v Mušji jami preneha. In hkrati s tem ugotavljamo v notranjski skupini tudi prekinitve stikov z Italijo. Vse nove pridobitve, ki jih iz tega kontakta v tem času dosežejo druge slovenske halštatske skupine, dolenska in štajerska na primer, ki so vendar bolj oddaljene od Italije, notranjska skupina ne pozna.

Štajerska skupina na drugi strani pokaže prav v sedmem stoletju močne stvaritve, ki jih lahko razložimo le z močnimi povezavami z Italijo. Tu mislim predvsem na bogate knežje grobove te skupine na avstrijskem Štajerskem (Strettweg, Kleinklein), pri nas sedaj Črnelica pod Rifnikom. Značilno pa je, do so ti italjski kontakti samostojni, drugačnega značaja kot v dolenski skupini. Enako kaže to drugačnost tudi situlska umetnost, s čimer potrjuje pravilnost našega gledanja, da gre za samostojno skupino. Še bolj pa se to vidi, ko skupina kot celota na začetku 6. stol. preneha, t. j. prav v času, ko sta osrednji slovenski halštatski skupini, dolenska in svetolucijska, v največjem razcvetu.

Dolenska skupina je med slovenskimi halštatskimi skupinami dosegla najvišji vzpon. Tako lahko prav na njenem primeru najbolje prikažemo dosežke slovenske halštatske kulture in hkrati njene meje v primeri s kulturami, katerim se ima zahvaliti za svoj vzpon in ki postajajo v tem času zgodovinske.

Statusni znaki vodilnega sloja v dolenski skupini kažejo že od vsega začetka na njegovo samostojnost in niso le posnetek sosednjih višjih kultur. Oblikoval si jih je tako po vzorih iz vzhoda kot iz Italije, močna pa je bila tudi domača tradicija. To je vidno iz kosov očitno domačega porekla (npr. skledasta čelada), pa tudi v tem, da je dobilo sicer prevzeto gradivo domače poteze. To vidimo ne samo v konjski opremi kimerijske tradicije, ampak tudi v orožju, napadalnem in obrambnem, v kovinskih posodah, ki so sedaj pomembni inventar vodilnega sloja. Že v 7. stol. imamo torej na prostoru dolenske skupine vodilni sloj, ki se je tu izoblikoval.

In kaj je na našem prostoru ustvaril? Na prvem mestu naj omenim utrjene naselbine. Naselbina ima sedaj obzidje, ki je, če presojamo po Stični, grajeno iz kamna, zemlje in lesa, t. j. v tehniki, ki je v tej specialni obliki značilna prav za Dolensko. Govorimo o obzidju tipa Stična. Tehnika vsebuje različne prvine: gradnja iz kamna je mediteranskega porekla, zemljeni nasipi so domači. Za obzidjem imamo ohranjen prazen prostor, pot za bra-

nilce. Poti niso vedno ohranjali, v nekaterih časih so stavbe naslonili kar na obrambni zid, potem pa so pot zopet vzpostavili. Pa tu nam ne gre za podrobne opise, ampak le za ugotovitev, da gre za načrtno gradnjo, ki je zahtevala dobro organizacijo in temu ustrezno družbeno strukturo. To lahko osvetlimo samo še s tem, da se je v Stični dalo pokazati, da je bila celotna 23 ha obsegajoča naselbina planirana že v začetku v tej velikosti, da je najstarejši 2,5 km dolg obrambni zid izdelan naenkrat, v eni generaciji, da je bilo za to obzidje potrebno najmanj 27 000 kubičnih metrov kamena. To se je dalo izračunati iz mer, kjer je bilo obzidje najbolje ohranjeno. Dejansko ga je bilo potrebno še več. In to obzidje so dvakrat načrtno obnovili! V notranjosti naselja v Stični nismo kopali. Za primer notranje organizacije naselja pa si lahko vzamemo Sv. Lucijo-Most na Soči, kjer dobimo v 6.—5. stol. že hiše, postavljene v vrsti ob cesti, s posebnim obrtniškim delom, kjer so stale delavnice. Organiziranost, ki nam jo odkrivajo naselja, mesta živih, pa se nam prav tako odkriva v nekropolah, mestih mrtvih. Iz njih najbolje odkrivamo duhovno-religiozni svet, ki je izoblikoval svoja trdna pravila, enaka in obvezna za vso skupnost. Tudi v tem primeru jih ne želim še enkrat podrobno opisovati, gre le za ugotovitev skupnega, povezujočega duhovnega sveta. Družinska gomila ima bolj ali manj skupno podobo na vsem prostoru dolenske skupine, in to dobrih 300 let!

Ta skupnost duhovno-religioznega sveta se dobro kaže tudi v umetnosti oz. v umetni obrti. Med novimi vplivi Mediterana se takoj začenja uveljavljati figuralno oblikovanje, antropomorfno in zoomorfno. Vrh pomeni situlska umetnost. Tudi tu naj poudarim le najvažnejše. V njej se uveljavi scenična pripoved, edinstveni dosežek prazgodovinskih kultur. Upodobljen je rodovni praznik, ki je imel gotovo svoje predpise, svoj ceremonial, praznik se je ponavljal in nekaj teh prazničnih scen nam situlska umetnost tudi prikazuje. Praznik je imel gotovo religiozno vsebino, hkrati pa je predstavljal priliko, da se pokaže poglavar na prestolu, na konju z vozom ali samo na konju, njegov služabnik, vojak, muzična in športna tekmovanja. Praznik pa je povezoval ne samo rodovno skupnost, pomagal je ustvariti širšo družbo, ki je povezovala več rodovnih skupnosti v širšo skupnost. Gre torej za neko vrsto dvorske umetnosti.

Pripoved na situlah se nam je ohranila. Ni pa se nam ohranila ustna pripoved, pesem, ki je gotovo obstajala. To lahko trdimo po analogijah z drugimi narodi na isti stopnji razvoja in kulture, o tem pa govori sama situlska umetnost, ki je gotovo del (čeprav ozek in omejen) te pripovedi. Daleč večji pa je ostal nezapisan in s tem za vedno izgubljen. Vendar je R. Katičiču v duhoviti analizi uspelo pokazati na sledove teh pesmi v ohranjenih predrimskih imenih sestavljenega tipa. Najlepši primer takega imena je Vesclaves, ohranjen dvakrat v napisu iz Labina in Osorja. Etimološko ga izvajamo iz indevr. korena vesuk'leues in ima svoje sorodnosti tako v grščini, staroindijščini in staroslovanščini (Dobroslav) in pomeni »oni, katerega slava je dobra«. Podobna dvodelna imena (Megaplinus, Vollimerus, Voltognus, Volluparis, Vollurex) so pogosta prav na prostoru liburnijsko-venetskega imenskega področja, kot ga je ugotovil R. Katičič, s področja torej, ki sicer ne soglaša povsem z našo dolensko skupino, je pa izpričan pri nas v napisih z Iga (Ime Voltagnus in Volturex dobimo v Grosupljem in na Igu), torej na prostoru ljubljanske skupine, za katero smo rekli, da je v 5. stol. postala del dolenske skupine. V takih dvodelnih indoevropskih imenih se kaže tradicija indoevropskih junaških pesmi, v katerih so slavili dela velikih poglavarjev, junakov v vojski in vodij v miru. To so epiteta junakov indoevropskih junaških pesmi, ki so se ohranila v epski poeziji, ne samo v grški, kjer imamo v homerski poeziji za to najlepši primer, ampak

tudi drugod. Taka junaška pesem je dobro razumljiva tudi pri nosilcih naše halštatske kulture. Dokaz za to je prav situlska umetnost. Njena pripoved je izraz podobnega duhovnega razpoloženja in odseva homersko duhovno atmosfero.

Prvaki teh skupnosti pa so privabljali tudi obrtnike vseh vrst, bili so organizatorji trgovine na blizu in na daljavo. Tako se je vedno bolj razvijalo železarstvo — imamo en sam ilustrativen podatek — iz starih železodobnih topilnic se je ohranilo toliko žlindre, da se je našim železarjem iz 17. stol. splačalo to žlindro pobirati in voziti v svoje delavnice in jo, ker je vsebovala še mnogo železa, še enkrat topiti. Razvila se je izredno močna in kvalitetna steklarska in kovinska obrt — že v 7. stol. so poznali stružnico. V lončarstvu pa so v istem času že uvedli počasno vreteno.

Iz teh nekaj izbranih primerov vidimo, da je dolenska skupina, ki sem jo dal za primer, ustvarila skupnost z veliko tradicijo, stalnostjo in enotnostjo. Ima svoj prostor razprostranjenosti, ki se več kot 300 let ni bistveno spreminjal. Iz pridatkov že omenjenim knežjim grobovom lahko razberemo, da je lahko kljubovala pritiskom z vzhoda kot zahoda. Tako vidimo, da je obvladala pritisk Skitov, ki nam je oprijemljiv s tem, da je vodilni sloj v 6. stol. prevzel v svoj statusni znak tudi skitsko orožje, njihov lok in konjske žvale, v 5. pa keltski meč in njihovo pasno spono. Prav tako bi smeli videti v obnovitvi oz. ponovni zgradbi drugega stiškega obzidja obrambo proti Skitom in v tretjem stiškem obzidju obrambo proti Keltom. Gotovo: v taki osameli dokumentaciji se ta interpretacija lahko zdi le igra, gotovo pa je domneva opravičena in vredna preizkusa bodočih raziskav. To velja še posebej, če vzamemo v premislek, da štajerska skupina, ki je bila bolj izpostavljena Skitom, tega časa ni preživela. Kar pa smo rekli za štajersko skupino, velja za ves vzhodnoalpski prostor. Smemo konec vzhodnoalpskih skupin postaviti v zvezo s skitskimi vdori, pred katerimi vzhodnoalpske halštatske skupine niso vzdržale, dolenska pa je?

S temi le nakazanimi prikazi dosežkov halštatske družbe in s strukturo, kot nam jo nakazuje dolenska skupina, smo želeli povedati, da do takega razvoja ne bi mogla priti brez kontakta z Mediteranom. Potrebno je seveda povedati tudi to, da do tega ne bi prišlo, če ne bi bila Dolenska tako bogata z železno rudo, zaradi katere je bila za sosedne višje kulture še posebej zanimiva. Ne smemo pa tega dejstva absolutizirati. Bogastvo bi bilo lahko tudi vzrok, da bi postala čisto podrejena provinca višjih kultur, ne da bi oblikovala lastno samostojno kulturo in družbeno skupnost.

Skupnost, kot smo jo opisali, se gradi na družinsko-rodovnih skupnostih, kot je to dobro razvidno iz grobnega kulta. »Knežji« grobovi so grobovi prvakov družinskih skupnosti, zadrug, rodov, ki so si pridobili posebno veljavo in so mogli združiti več rodov. Hkrati nam opisana enotnost pove, da ne gre le za preprosto vaško skupnost, ampak tudi za neko višjo, centralno organizacijo, ki ni bila vedno enako močna, ki pa je gotovo bila in je obvladala širši prostor. Lahko govorimo o stiški skupnosti, novomeški, mokronološki, šmarješki, vaški (Vače) in podobno. In poleg tega imajo te skupnosti, katerih moč se je, kot vidimo že iz dosedanjih analiz, menjavala, določeno povezavo, saj gre za enako kulturo na vsem Dolenskem, z vsem tistim, kar v prazgodovini pod besedo kultura razumemo.

Kako je bila ta skupnost politično organizirana, kakšna je bila njihova medsebojna povezanost, tega ne vemo. Gotovo pa lahko celotni razvoj primerjamo z družbami, za katere smo rekli, da so vplivale na njihovo rast. Za dolensko skupino se predvsem ponuja primerjava z Italijo. Linija razvoja v njenem najbolj razvitem, etruščanskem, delu je jasna in jo je pred leti velika etruščanska razstava v Italiji odlično predočila: Villanovska

kultura s pojavom knežjih grobov je primerljiva z razvojem naše halštatske družbe, čeprav je razvoj pri nas poznejši in ne tako bogat. To je čas 8. in 7. stoletja, čas orienalizirajočega stila. Etruščanska družba pa ne ostane na tej stopnji razvoja, kot naša halštatska, ampak začne takoj za tem ustvarjati mestno kulturo, urbano družbo. Nastanejo mesta kot verska in politična središča. Poznamo svetišča, pisavo, organizirano vojsko (falango) in podobno.

Prav tega razvoja pa nobena od slovenskih halštatskih skupin ni več naredila. Ostala je kot vse halštatske skupine, kljub uspešnemu začetku, prazgodovinska. Kar je bolj nenavadno, je to, da tudi ni prišlo na njenem prostoru do večjega združevanja moči v enih rokah, kot se je to zgodilo ne samo na mejah grškega in etruščanskega sveta, ampak tudi na zahodu v zahodnem halštatskem krogu. V petem, četrtem stoletju so knežji grobovi dolenske halštatske skupine po svojem bogastvu in v svoji strukturi ne ločijo od grobov sedmega stoletja, v nasprotju s podobo, kot nam jo kažejo grobovi iz Trebeništa, Novega Pazarja na balkanskem robu grštva, ali pa Hochdorf in podobne postojanke v zahodnem halštatu.

Kljub polni moči dolenske skupine v petem in četrtem stoletju, pa skupina ni vzdržala pritiska Keltov, kot je očitno še vzdržala v šestem pritisk in vdore Skitov. Kje so vzroki, težko odgovorimo. Res samo v večji vojaški moči in organizaciji Keltov? Ali tudi v sami duhovni in organizacijski nemoči skupine same, katere sile so se izčrpale, ker niso bile več zmožne razvoja, po katerem so šle italške skupine? Ker niso bile zmožne vzdržati srečanja z višjimi normami grškega in etruščanskega sveta in jih uskladiti s svojimi domačimi, prazgodovinskimi? Udarina sila Keltov je bila, če merimo z rezultati njihovih vdorov v Italijo in Grčijo vse do Male Azije, zanesljivo velika, nenaden konec halštatske kulture in njenih skupin pa nam ostaja še vedno težko razumljiv. Tako močna, skoraj totalna izguba identitete v tako kratkem času skriva vendarle še neznanke, ki jih moramo iskati v socialnih nasprotjih znotraj posamezenih postojank, v nasprotjih med posameznimi centri in seveda tudi v izgubi moči lastnih vrednostnih norm.

Postaviti si moramo še eno vprašanje, ki je in še igra veliko vlogo. Ali predstavlja opisana skupnost tudi etnično skupnost, in če, katero? Skupnost, ki smo jo opisali na zgledu dolenske skupnosti in ki velja mutatis mutandis tudi za druge slovenske skupine, ima vse znake, kot jih imajo nekatere sosedne halštatske skupine, kot so istrska, japonska, liburnijska, ki so nedvomno etnične skupine. Iz tega vidika je vprašanje upravičeno in bi nanj morali odgovoriti pritrdilno. Razlika pa vendarle je. Skupine, ki sem jih primerjal, so v nasprotju s slovenskimi, živele vse do rimske zasedbe in so se ubranile keltskega pritiska. V dotiku z Rimljani in zaradi njihovega prodiranja na Balkan in v Vzhodne Alpe, so prišle tudi v rimsko geografijo in zgodovinopisje in tako dobile svoje etnično ime. Arheologija nam pove, da se ljudstvo ni spreminjalo vse od začetka prvega predkrščanskega tisočletja, torej lahko govorimo o Istrih, Japodih, Liburnih že v času naših predalpskih halštatskih skupin. Nasprotno pa za slovenske halštatske skupine ne poznamo imena. Etnična imena, ki jih poznamo za ljudstva iz danes slovenskega prostora, so pozna in se nanašajo že na keltsko oz. keltizirano prebivalstvo. S tem je dan odgovor, da bi naše halštatske skupine lahko bile etnokulturne, vendar imena ne poznamo. Tu nam tudi onomastika ne pomaga. Jezik je gotovo najmočnejša etnična vez, toda tega ne poznamo. Stara predrimska imena, ki so se ohranila, kažejo le poznejšo, keltsko plast. Starejša bi lahko bila liburnijsko-venetska. To je R. Katičič ugotovil v imenih, ohranjenih v rimskih napisih na Igu. To

je seveda mnogo premalo, da bi govorili o Liburnih ali Venetih na našem prostoru. Običajno imamo za nosilce slovenske halštatske kulture Ilire. To na podlagi avgustejskega in poznejšega antičnega zgodovinskega in geografskega. Tu pa so mišljeni Iliri kot prebivalci upravne enote Illyricum, ki je obsegala vso Dalmacijo, zahodni in srednji Balkan, vse do Retiji, kjer pa prebivalci gotovo niso pripadali enotnemu etnosu. V tem smislu je poimenovanje prebivalstva z Iliri zavajajoče, ker vzbuja predstavo o nekem mogočnem ilirskem narodu, ki naj bi prebivalo pred Rimljani na našem prostoru. To pa je popolnoma napačno. Iliri so le upravno ime za celo vrsto etnij, ki imajo komaj kakšno medsebojno etnično zvezo.

Če smo rekli, da je dolenska halštatska skupina prenehala okoli 300, enako lahko rečemo tudi za svetolucijsko, medtem ko sta štajerska, delno tudi notranjska propadli že prej pa s tem ni rečeno, da je bilo staro prebivalstvo v celoti uničeno, da ga je nadomestilo enostavno keltsko. Izkopavanja v Stični jasno kažejo, da je prebivalstvo živelo naprej. Stična sicer ni nujno edini vzorec srečanja domačega prebivalstva s Kelti, daje pa nam najverjetnešo razlago: prebivalstvo je sicer fizično preživelo, ne pa tudi duhovno. Duhovno-religiozni svet, stari grobni kult izgine, njegova nova podoba je sedaj podoba zmagovalca Kelta. Kot kažejo ohranjena predrimska imena je skoraj v celoti izginil tudi jezik. Ves čas, posebej še v zadnjem stoletju pred zasedbo Rimljanov, opažamo sicer reminiscence stare kulture, ki pa so komaj pomembne za etnično opredelitev.

V zvezi s kontinuiteto moramo omeniti še eno pričevanje Stične. Njena naselbina je bila, kot so pokazala izkopavanja, prav v zadnjem stoletju tik pred prihodom Rimljanov zopet zelo močna in gosto naseljena. Toda nobenih rimskih ostankov ne dobimo več. To pot so jo njeni prebivalci morali zapustiti. Pod naselbino je sedaj tekla rimska cesta. Rimljani niso ob njej dopustili močne postojanke domačega prebivalstva. Tudi v tem primeru Stična ni edini vzorec za naše presojanje srečanja starega prebivalstva z Rimljani. Dobro pa osvetljuje, kako zamotani so problemi kontinuitete, kako majhne možnosti so za etnično kontinuiteto na tako prehodnem ozemlju.

Pri halštatski kulturi na slovenskih tleh smo se dalj časa zadržali, ker je ustvarila samostojne kulturne enote, skupine z veliko ekonomsko in duhovno močjo. Kljub temu pa prehoda v urbano družbo ni zmogla. V soočenju z njo je odpovedala. Prav tako ni vzdržala srečanja s Kelti. Le šibki so preostanki njene materialne in duhovne kulture v keltski, ki jo je nasledila. Nekaj močnejše je preživela svetolucijska skupina. Nedvomno pa je dejstvo, da je halštatsko prebivalstvo danes slovenski prostor v celoti in gosto poselilo, ga napravilo za kulturno pokrajino. Vdor Keltov je pomenil konec halštatske kulture, ni pa prekinil poselitve — praktično vsa halštatska gradišča so poseljena tudi v poznem latenu. Morda je v srednjem latenu prišlo do manjšega upada, zanesljivo pa ne do naselitvene prekinitve. In gotovo so Kelti obdržali tudi stare halštatske civilizacijske pridobitve, železarstvo in drugo ekonomijo, stare cestne povezave in podobno.

Rimska državna civilizacija je imela drugačne naselitvene težnje in drugačne cestne povezave. Ko pa začne rimski imperij propadati in se ruši njegov upravni red, opažamo umike na obrobne postojanke, ki so bile pogosto naseljene že v halštatskem času. To so rimski refugiji. Čeprav neposredna slovenska naselitev teh postojank ni dokazana, niti verjetna, saj prvi Slovenci ob svojem prihodu v novo domovino za to sicer propadajočo, vendar višjo kulturo niso bili sprejemljivi, so v ta prostor prišli, ker je bil kultiviran, pripraven za bivanje. Da so v njem v odmaknjenih predelih

Stična. Pogled na obzidje železnodobne naselbine.

naleteli tudi še na staro prebivalstvo je prav tako verjetno. V tem smislu je prazgodovinska železna doba pogojevala slovenske naselitev. Kot je ugotovil že M. Kos: naselitvena in kulturna pokrajina, kot nam jo ponazarja arheološka karta pred-slovenske dobe, se presenetljivo krije navadno z obsegom starejšega naselitvenega področja. Ali z drugimi besedami: Slovenec se je naselil prvenstveno tja, kjer je našel že za kulturo pridobljeno zemljo, odprt, močno iztrebljen ali pa z gozdom le slabo porasel svet. S tega vidika bomo tudi razumeli, da so v bližini starih halštatskih postojank nastale prve slovenske organizacijske enote, prafare ali samostani. Naštejem naj le izbor imen z Dolenjske: Stična, Šentvid pri Stični in pri Ljubljani, Trebnje, Smarje, Mokronog, Bela cerkev, Novo mesto, Šentjernej, Sv. Križ pri Kostanjevici. Mnoga imena so razumljiva le, če poznamo prazgodovinsko naselitev!

V odnosu do ostankov, ki jih je zapustilo pred-slovensko prebivalstvo, v odnosu do razvalin, gradišč in gomil ni ohranilo slovensko prebivalstvo nobenega junaškega razmerja. Največkrat so navezane na take kraje pripovedke o skritem zakladu, o zlategem teletu. Silno težko je priti do zaklada in številne so zgodbe o tistih, ki so zaman poskušali srečo pri iskanju zaklada. V njih se skriva želja po nenadni sreči in bogastvu, ki ga resnično življenje ni hotelo dati. Tako rekoč prav nič pa nismo videli v razvalinah mogočna bivališča svojih prednikov ali pa sovražnikov, ki so jih naši predniki junaško premagali. Ostali smo tudi brez narodne pesmi, ki bi zrastle iz teh pripovedk. Naša literatura nam je nekaj teh pripovedk komaj zapisala, ni pa jih povzdignila v novo umetniško resničnost. Z eno izjemo seveda, Prešerna in njegovega Krsta pri Savici. Na stara bivališča, gradišča pa je v glavnem navezana le pripoved o velikanih, ki so tam prebi-

Vače. Bronasta opasna spona. Foto: S. Habič.

vali, o poganih, ajdih in njihovih svetiščih. Smo pa ta spomin kultivirali na drugačen način. Svetišča ajdov smo pokristjanili s stotinami cerkva in cerkvic na naših hribih, ki leže tako pogosto v starih halštatskih naseljih. S tem smo ustvarili tudi tipično slovensko pokrajino, arhitekturo, dali pokrajini podobo, za katero se moramo zahvaliti stari halštatski poselitvi.

Tako preživetje prazgodovine s slovensko zgodovino lahko razumemo tudi simbolično. Ostaja namreč dejstvo, da smo Slovenci ob svojem prihodu nadaljevali staro prazgodovinsko kulturo, ne urbano, državno civilizacijo Rima. To smo neposredno nasledili le na Koroškem, zato je tam tudi začetek naše zgodovine z imeni knezov, vladarjev, ki smo jih tako hitro izgubili. Zaradi tega smo preveč poudarjali, da nimamo zgodovine, tako kot smo v svoji prazgodovini videli samo pred-zgodovino. Zato tudi tako pogosto iščemo zgodovino v mitologiji velikih prednikov, eden od teh mitov je današnji venetski. Namesto da bi iskali in našli tiste kvalitete, ki so nam dale preživeti in ki so zaradi tega še kako zgodovinske. Da bi lahko brez kompleksov v celoti sprejeli svojo preteklost. Kot je dejal E. Kocbek. Biti majhen ni le zlo, ampak je tudi možnost, da se s sprejetjem svoje danosti povzpneš nad velikega.

V zaključku lahko na kratko strnemo naša izvajanja. V danes slovenskem ozemlju kot izrazito prehodnem je prazgodovina občutljivo registrirala vsa zgodovinska dogajanja časa. Vendar ne vsa enako. Pogosto ostane prostor različnih kultur, ki se srečavajo prav na našem ozemlju. Lahko pa rečemo, da sta jo dve, morda najpomembnejši dogajanja v prazgodovini Evrope, indoevropizacija in če smem tako reči, evropeizacija, pomembno zaznamovali. Prva večja poselitve z utrjenimi višinskimi postojankami, ki jih odkrivamo prav v zadnjih časih, sega v bakreno dobo in jo moramo spraviti v zvezo s premiki indoevropskih ljudstev okrog leta 2000. »Spraviti v zvezo« je seveda namenoma širok in nedorečen pojem. Na koncu tega gibanja pa je naš prostor že ustvaril samostojno kulturo, kulturo s svojim imenom. To je ljubljanska kultura, ki jo poznamo že od prvih sistematičnih arheoloških izkopavanj na naših tleh, iz Dežmanovih izkopavanj na Ljubljanskem barju.

Drugi tak pomemben čas je čas nastanka grštva, to je prve zgodovine na evropskih tleh in podlage za bodočo. V zvezi z njo, predvsem po posredništvu Italije, pride na tleh današnje Slovenije do formiranja močnih kulturnih skupin, ki imajo na celinski Evropi nekaj časa prvenstvo. Prehoda v urbanizacijo, v zgodovino, niso zmogle, ostale so prazgodovinske. Prišlo je pa do goste naselitve, naš prostor je postal kulturni prostor in v tem smislu tudi pogojeval slovensko naselitve in njeno zgodovino.

Literatura

Ker gre v mojih izvajanjih za pregleden, sintetičen prikaz, napisan z vidika mesta slovenske prazgodovine v širšem prostoru, je nepotrebno utemeljevati in dokumentirati vsa izvajanja. Zato navajam le glavno, splošno literaturo, kjer so prikazani današnji rezultati prazgodovinskega obdobja v Sloveniji s podrobno literaturo. Naselitev Slovenije v posameznih prazgodovinskih obdobjih s kartami najdišč z osnovno oznako kažejo *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana 1975. Najboljši sintetični oris prazgodovine Slovenije daje sedaj *Praistorija jugoslovenskih zemalja I—V*. Sarajevo 1979—1987. Avtorji slovenskega dela so M. Brodar, F. Osole za paleolitik, S. Dimitrijevič za neolitik in eneolitik, S. Gabrovčec za bronasto in halštatsko obdobje, D. Božič za latensko. Posamezna obdobja slovenske prazgodovine so obravnavali simpoziji Slovenskega arheološkega društva in so objavljeni v Arheološkem vestniku (AV). Paleolitik: AV 18, 1967, 225—311. Neolitik in eneolitik: AV 24, 1973, 11—302. Bronasta doba: AV 39/40, 1989, 11—527. Halštatsko obdobje: AV 24, 1973, 305—882. Latensko obdobje. AV 17, 1966, 145—426. Za paleolitik še Ledenedobne kulture v Sloveniji. Ljubljana 1979. Za halštatsko obdobje razstava v Steyerju s katalogom, Die Hallstattkultur, Linz 1980, in s simpozijem, Die Hallstattkultur. Symposium. Linz 1981. Za latensko obdobje še razstava v Halleinu s katalogom Die Kelten in Mitteleuropa. Salzburg 1980. Vzhodnoalpski halštatski krog obravnava sedaj B. Teržan, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem*. Kat. in monogr. 25, 1990. Spodnje podonavje v času pred nastankom srednjeevropske halštatske kulture: B. Hänsel, Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau. I—II. Bonn 1976. G. Kossack, »Krimmerische« Bronzen. Situla 20—21, 1980 (Gabrovčev zbornik) 109—143. Za vplive iz Egeje sedaj: B. Teržan, Polmesačaste fibule. O kulturnih povezavah med Egejo in Caput Adriae. AV 41, 1990 (v tisku).

Abstract

THE PREHISTORIC PICTURE OF SLOVENIA

On the Continuity of Settlement in the Slovene Territory

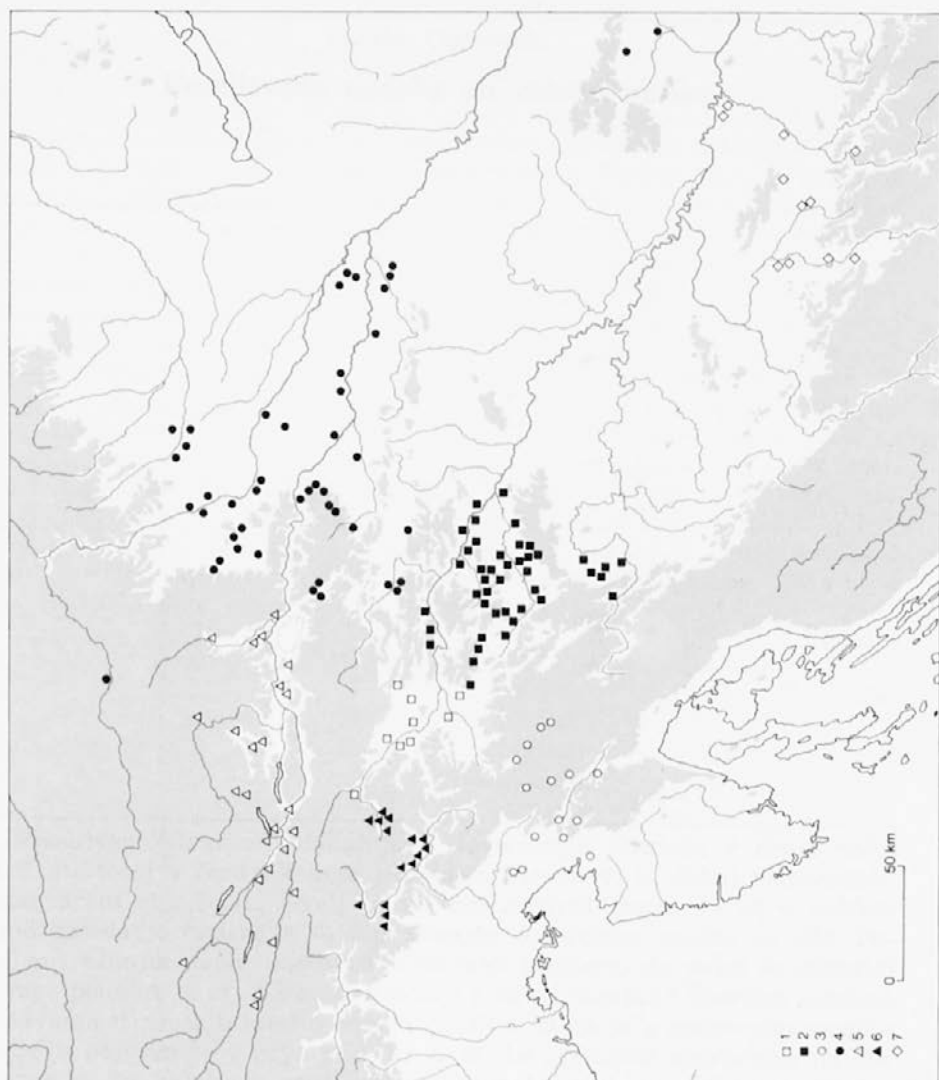
The transient character of the Slovene territory, its great geomorphological, geological and climatic diversity determined, in prehistory all the more so, the settlement patterns and the rise of cultures in this area. In prehistory, where we talk about cultural groups, cultural provinces, cultures are the only historical formations at our disposal. The Slovene territory was never the center of big cultural or political formations, though it was affected by them, no matter where they developed. Slovenia's jagged geography often broke it up into different cultural provinces, making it hover at their edges and condemning its culture to a less prominent role, which especially holds true for the Neolithic and Bronze Age. However, at the end of the Copper Age arises the first independent cultural group, known as the Ljubljana group, which covers not only Slovenia but a wider area. It can be understood as the result of Indo-European migrations, though it is very hard or practically impossible, at the present level of our knowledge, to assess in any detail the connection between these two phenomena. What is certain is that population density was on the rise in that period.

The second time the Slovene territory gets a cultural identity of its own is in the Iron Age. Its rich deposits of iron ore, its openness towards the Mediterranean, whose influence reaches us through Caput Adriae, and on the other hand its openness towards the lower Danube basin and Pannonia, the gate for the invasion of Caucasian and Black Sea peoples and their cultures, all this cause in Slovenia, soon after 1000 BC, the unified world of urnfield culture to begin to break up, with the appearance of formations which will be characteristic of the Iron Age. In the southeastern Alps, the Hallstatt culture arises, in which the European continent first comes into contact with the Mediterranean, which is at that time on the verge of entering the historical age. When we speak of the southeastern Alps Hallstatt culture, we do not mean it was a culturally, politically or ethnically monolithic entity. Nowadays we see in it 6 groups, with a development, life span and history of their own, but with similar cultural achievements, which unite the southeastern Alps region while setting it apart from other Hallstatt groups. These groups are: the Notranjska, Santa Lucia, Dolenjska, Ljubljana, Styrian (better known as the Kleinklein-Martijanec group)

and the Carinthian groups. The Notranjska group, closest to Caput Adriae, rises the earliest but is cut short; the Styrian already dies out in the first half of the 6th century BC, while the Dolenjska and Santa Lucia groups rise the highest and last the longest.

The Dolenjska group bears witness to a great level of cultural unity which had been growing and developing for more than three centuries. This is evident in the settlements which presuppose a powerful organization and are evenly divided over the whole area, which is densely populated. This is also evident in the graveyard cult, which uncovers a common spiritual and religious world, common customs and the adherence to a common set of values, a common consciousness which stays alive for more than three centuries. The outstanding graves of »dukes« point to the leaders of those communities and their power.

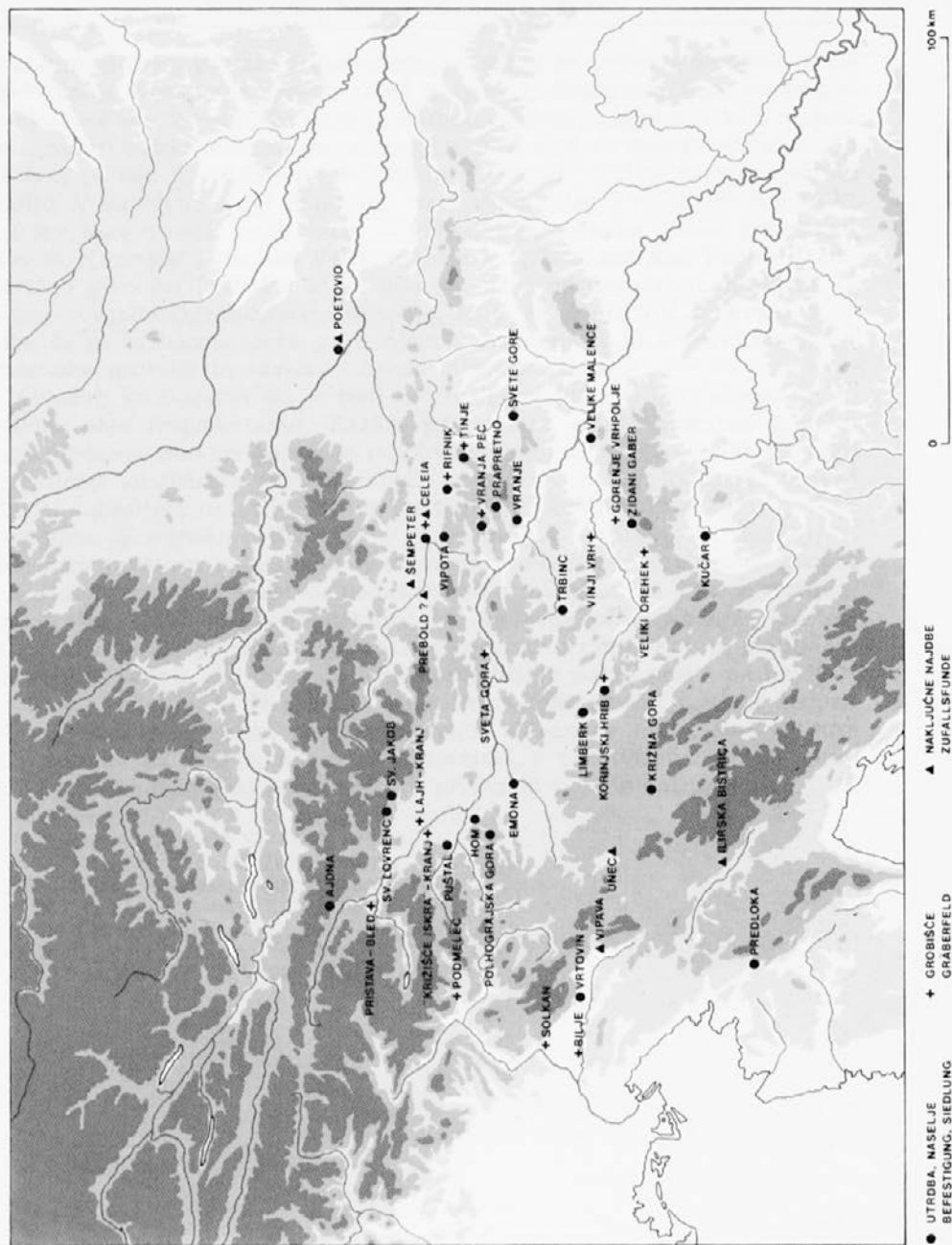
This group was certainly being shaped in contact with higher neighborly cultures, especially Italic. That influence is especially strong in the 7th century BC and has laid in our prehistoric group the basis for the transition into urbanization. I am referring to the situla art with its figurative designs, representation of dramatic scenes, its first attempts at writing, etc. However, all those attempts were cut short; no writing developed, no shrines were put up. The situla art did not go on picturing scenes, but receded to prehistoric ornaments; the group remained prehistoric. After three centuries of existence it was not strong enough to repel a Celtic invasion. However, while it lasted, it was densely populated, and what is today Slovene territory became a unified cultural area (Kulturlandschaft). After the fall of Rome ancient Iron Age settlements were often brought back to life as Roman refuges. Our Slovene ancestors came to that already cultivated area. The settlement and cultural picture, as shown by the archeological map of the Iron Age, covers almost the same area that used to be settled by the Hallstatt cultures. In the vicinity of old Hallstatt centers emerged the first organized Slovene units, the parishes.

Razprostranjenost jugovzhodnoalpskih halštatskih skupin:

1 Ljubljanska skupina, 2 Dolenjska skupina, 3 Notranjska skupina, 4 Štajerska skupina, 5 Koroška skupina, 6 Svetolucijska skupina, 7 Donja dolina.

Po predlogi S. Gabrovca risal Đ. Dervišić.

Poznoantična arheološka najdišča na Slovenskem. Po predlogi S. Ciglencekega risal Devad Dervišić

